

Portugalská literatura pro děti a mládež

Autor: Mgr. Karolina Válová Ph.D., Bc. Petra Šantorová

Číslo: roč. 5, č. 1/2019

Rubrika: Pře(d)kládáme

Klíčová slova:

Když se řekne portugalská literatura, většině Čechů pravděpodobně vytane na mysli jméno Fernanda Pessoa, velikána první poloviny 20. století, občas srovnávaného s Franzem Kafkou. Někdo si možná vzpomene na Josého Saramagu, zesnulého v roce 2010, jediného portugalského nositele Nobelovy ceny za literaturu, od něhož máme do češtiny přeloženy tři romány. Ostatní méně známá literatura získává nádech určitého exotična. Kupodivu řada děl přeložených z portugalštiny každoročně narůstá a najdeme v ní i tituly určené nejmladším čtenářům.

V Portugalsku jsou počátky literatury pro děti a mládež spojovány především s vydáváním sborníků lidové poezie, pověstí a povídek. Pohádky se již počátkem renesance pokoušel psát známý autor divadelních her Gil Vicente. Od sedmdesátých let 19. století se zvyšoval zájem o dětskou literaturu a vyšlo hned několik sborníků, věnovali se jí představitelé romantismu i realismu jako například Almeida Garrett, Alexandre Herculano nebo Eça de Queiroz. Lingvista a amatérský etnograf Francisco Adolfo Coelho (1847-1919) se většinu života věnoval sběru lidových pověstí a pořekadel. Až do této doby však nešlo primárně o zábavnou literaturu, hlavní důraz byl kladen na její edukativní a moralizační funkce.

Za „zlatý věk“ původní literatury pro děti a mládež v Portugalsku je považováno období 1900-1935. Ke slovu se dostávají autoři jako Ana Osóriová, Virginia de Castro e Almeida, Antonio Sérgio nebo Afonso Lopes Vieira. Začínají též vycházet časopisy určené výhradně dětským čtenářům. Ostatně první číslo časopisu *List dětství* (*Jornal da Infância*) spatřilo světlo světa již 4. ledna 1883. [1] Portugalsko se v té době potýká s určitou kulturní zaostalostí spojenou též s vysokou mírou negramotnosti. Školství prochází mnoha reformami a situace se pomalu zlepšuje.

Zlom však nastává v roce 1935, kdy politickou moc uchvacuje ultrapravicový režim Antónia de Oliveiry Salazara. Vše je poznamenáno cenzurou a výraznou snahou o unifikaci, státní aparát schvaluje čítanky s vybranými texty, produkce dětské literatury je omezena. V roce 1950 jsou vládou vydána tzv. Oficiální nařízení (*Instruções Oficiais*), která přesně vymezují podobu knih literatury pro děti a dospívající. Normy se týkají nejen obsahové podoby knih, ale zahrnují též grafickou a především tematickou stránku. [2] I v této době se však objevují autoři, jimž se vynalézavým způsobem daří vládnoucí ideologii obcházet a vydávat literaturu pro děti vysoké kvality. Z nich uveďme Josého Lemose, Matildu Rosa Araújoovou, Ricarda Alberta a především zakladatelku moderní tradice portugalské literatury pro děti a mládež, Sophii de Mello Breyner Andresenovou (zemřela v roce 2004). Její pohádky, často inspirované antickou mytologií, biblickými příběhy a portugalskou lidovou slovesností, si zachovávají jednotnou poetiku po tematické i jazykové stránce. Nenajdeme v nich zdobnělny ani jakékoliv zjednodušování ve prospěch dětského čtenáře. Z autorčina rozsáhlého díla, které je pevnou součástí portugalské povinné školní četby, jmenujme alespoň knihy *Víla Oriana* (*A Fada Oriana*, 1958), *Dánský rytíř* (*O Cavaleiro da Dinamarca*, 1964) nebo *Strom* (*A Árvore*, 1985). Uspořádala také dvě básnické antologie primárně určené dětským a dospívajícím čtenářům, *Vždycky poezie* (*Poesia sempre*, 1964) a *První knížka poezie* (*Primeiro livro da poesia*, 1991).

Karafiátová revoluce v dubnu roku 1974 přinesla pád autoritářského režimu, výrazné společensko-kulturní změny a v rámci literatury především zrušení cenzury. Součástí nového řádu bylo i otevření hranic, přes které začala proudit zahraniční tvorba, větší prostor začal být též věnován překladové

literatuře.[3] Dětská literatura se dostala do popředí zájmu v roce 1979, který byl organizací UNESCO vyhlášen mezinárodním rokem dítěte. V Portugalsku byly zřízeny hned tři literární ceny a jedna divadelní, které měly stimulovat nové autory děl pro děti a mládež. Velká nakladatelství jako Edições Asa, Livros Horizonte nebo Plátano Editora vyčlenily tomuto typu literatury nově celé ediční řady.

Zaměření knih je pochopitelně různorodé, u literatury pro dospívající se v Portugalsku od 90. let výrazně objevují ekologická témata. K dobrému zacházení s domácími zvířaty například nabádá několika cenami ověřená kniha *Bezejmenná kočka* (Um gato sem nome) z roku 1992 od Nartércii Rochové a s ilustracemi od Michele Iacoccové. Již zmiňovaný José Saramago v roce 2001 vydává pohádkovou knihu *Největší květina na světě* (A maior flor do mundo), která varuje před nedostatkem vody, a naopak velebí solidaritu s utlačovanými. Různé typy diskriminace jsou řešeny ve čtenářsky velmi oblíbené knize *Růžová stužka* (A fita cor de rosa, 2005) od Alice Vieirové, která knihu rovněž ilustrovala. Autorka se zde navíc nezvykle poetickým způsobem vyjadřuje o stárí a smrti.

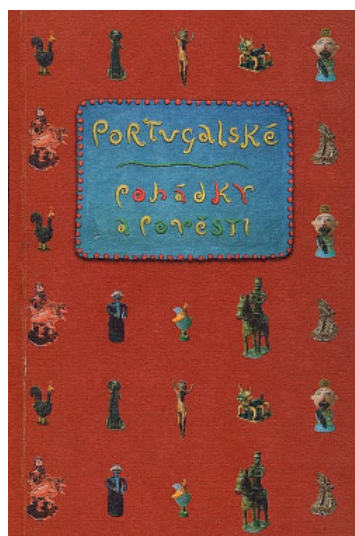
Co si ale mohou z portugalské produkce přečíst čeští dětské čtenáři?

Redaktorům nakladatelství Dauphin a významné překladatelce z portugalského Marii Havlíkové vděčíme za české vydání referenčního díla portugalské lidové slovesnosti. Titul s názvem *Portugalské pohádky a pověsti* (Dauphin, 1998), který u nás vyšel na konci devadesátých let v rámci edice *Ethnos* (jejíž součástí je mimochodem ještě jedna kniha z portugalské jazykové oblasti: *Poronominare - mýty a legendy brazilských Indiánů*), je výběrem z bohatého folklorního dědictví této malé západoevropské země. Předmluva knihy z pera Václava Hubingera seznamuje čtenáře nejen s fenomény folkloru a pohádek, ale také s různorodostí Portugalska a vlivy, které se podílely na formování jeho kultury. Krátce se věnuje také historii literárních zpracování lidové slovesnosti. Právě z těchto sborníků je v *Portugalských pohádkách a pověstech* vybráno pět a šedesát příběhů o různé délce, od několika vět až po několik stránek, které zaznamenali čtyři autoři a odborníci na lidovou slovesnost: Maria Aliete Galhozová (nar. 1929), romanistka, která se věnuje rovněž vlastní tvorbě, Joaquim Teófilo Fernandes Braga (1843-1924), historik a politik, jenž dokonce v jednu chvíli zastával úřad portugalského prezidenta, José Leite de Vasconcelos (1838-1941), etnograf a archeolog, a sociální antropolog Zófimo Consiglieri Pedroso (1851-1910).

Čtenáři se rozhodně nemusí obávat, že by se při četbě nudili. Čekají je sice nadpřirozené jevy a morální ponaučení, ale vývoj příběhů je většinou poměrně nečekaný, dozajista ne vždy pozitivní. Mnohé pohádky z výboru se nám mohou zdát známé, patří totiž do evropské kulturní tradice, jejich portugalská verze se však vždy alespoň o trochu liší. Kdo by například čekal, že v pohádce „O Červené Karkulce“ budou dívky dvě a vlk nesežere ani jednu z nich. Navíc se v knize objevují v našich pohádkách neznámé reálie, motivy a předměty, jakou jsou pomeranče, sardinky, fíkovník, opice nebo papoušek. V několika případech se jedná o rysy typicky portugalské, zajímavá je například „Pověst o lupině“, v níž se dozvíme, jak tato portugalská pochoutka vznikla a proč se jí Portugalci nemohou nabažít. Vzhledem k povaze příběhů, v nichž se často objevuje násilí a krutost, kde někdy není tak úplně jasné, co je dobro a co zlo, a které většinou nekončí tou známou formulí „a žili šťastně až do smrti“, jsou *Portugalské pohádky a pověsti* vhodné spíše pro starší děti nebo pro dospělé se zájmem o lidovou slovesnost.

Nejmenší čtenáře jistě potěší výjimečná kniha *Klapy klap* z roku od nakladatelství Baobab, jejíž autorkou je Portugalka Madalena Matosová (nar. 1974). Tato grafička, ilustrátorka a spisovatelka je spoluzakladatelkou portugalského vydavatelství Planeta Tangerina, jež sídlí nedaleko hlavního města Lisabon a specializuje se na dětskou literaturu. Jeho díla se vyznačují velkou originalitou ilustrací, značnou měrou podněcující dětskou představivost a ponechávají prostor pro vlastní dotvoření příběhu. Nejspíš právě proto zařadil český specialista na dětskou literaturu Baobab knihu *Klapy klap* do svého edičního plánu. Vydát se ji podařilo v roce 2018 a při té příležitosti ji na festivalu Tabook v Táboře představila sama Madalena Matosová, která si pro děti připravila také tematický workshop. A co je na knize *Klapy klap* tak jedinečného? Textu v ní sice moc není, ale když ji někdo vezme do ruky, tak ilustrace obživnou. Barevné postavičky na obrázcích si při otáčení stránek třeba plácnou, políbí se nebo udělají sklapovačku. Cítoslovce na stránkách nám evokují zvuky hudebních nástrojů a díky číslům v pravém horním rohu si děti procvičí i počty. Tato kniha prostě zaujme všechny dětské smysly.

Jak můžeme vidět, literatura pro děti a mládež ze západního cípu Evropy má co nabídnout, bohužel je ale počet jejích děl přeložených do českého jazyka velmi nízký. Tuhle skutečnost nám kromě doufání v realizaci nových překladů může vynahradiť snad jen to, že starší dětská čtenářská publika mohou vybírat také z portugalské povídkové a románové tvorby. Ti, kteří mají rádi středověké dějiny, mohou sáhnout například po sbírce *Baron a jiné prózy* (Triáda, 2013), v níž najdeme sedm povídek významného portugalského autora z období romantismu Alexandra Herculana (1810-1877), milovníkům záhad a fantastické prózy se zase nabízí titul *Černý biskup a jiné příběhy* (Torst, 2006), jehož autorem je Branquinho da Fonseca (1905-1974), a pro dobrodružné duše je tu román *Stín Kaučuku* (Odeon, 1978), v němž Ferreira de Castro (1898-1974) líčí, jak těžký může být život v amazonském pralese.

Je třeba si rovněž uvědomit, že kromě Portugalska je portugalština mateřským či dorozumívacím jazykem v mnoha dalších zemích na různých kontinentech, můžeme tudíž směle objevovat literatury africké nebo se ponořit do děl brazilských, mezi jejichž českými vydáními najdeme i zástupce literatury pro děti a mládež.

Autorky:

Mgr. Karolina Válová, Ph.D.

Filozofická fakulta UK, Ústav románských studií, Oddělení portugalistiky

www.urs.ff.cuni.cz

karolina.valova@ff.cuni.cz

Bc. Petra Šantorová

Portugalské centrum v Praze

www.institutocamoes-praga.cz

psantorova@institutocamoes-praga.cz

[1] Rocha, Nartécia. *Breve História da Literatura para Crianças em Portugal*. Lisboa: Editorial Caminho, 1992, s. 55.

[2] Jandová, Karolína Jandová. *Dánský rytíř Sophie de Melo Breyner Andresenové*, bakalářská práce, Praha: Filozofická fakulta Karlovy Univerzity, 2018, s. 16.

[3] Balça Ângela. Literatura infantil portuguesa – de temas emergentes a temas consolidados In Revista E-F@abulações, N°2, 2008.

VÁLOVÁ Karolina, Petra ŠANTOROVÁ. Portugalská literatura pro děti a mládež. *Impulsy: Inspirace, náměty a trendy dětského čtenářství* [online]. roč. 5, č. 1/2019 [cit. 2019-11-21].

Dostupný z WWW: impulsy.kjm.cz/impulsy-clanek/portugalska-literatura-pro-deti-a-mladez. ISSN 2336-727X.